

ІСТОРИЧНІ Й СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ В. В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО

У статті досліджено процес становлення В. В. Зеньковського як особистості, визначено й проаналізовано історичні та соціально-культурні чинники формування світогляду вченого.

Ключові слова: світогляд, соціально-культурні чинники, суспільно-релігійне життя, науково-просвітницька робота.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Особистість і творча спадщина Василя Васильовича Зеньковського (1881-1962) – видатного мислителя й релігійно-громадського діяча, філософа, психолога, богослова, педагога – ще зовсім мало відома в Україні.

Коло вподобань В. В. Зеньковського широке й різноманітне. Він багато писав з питань психології, педагогіки, християнської філософії, апологетики, історії філософії, літератури і культури. При цьому центральним – і, безсумнівно, таким, що пов'язує його універсальні наукові інтереси, – був інтерес до проблеми особистості.

Слід зазначити, що релігійна освіта й виховання дітей та молоді були провідними впродовж усього творчого життя педагога. У педагогіці його погляди пройшли шлях від світської парадигми через неконфесійну педагогіку християнського спрямування до церковно-конфесійного православного виховання дитини.

Визначення місця, ролі й внеску В. В. Зеньковського в суспільно-політичне життя, характеристика процесу зародження та становлення його світоглядних позицій, дослідження змін, які відбувалися в педагогічній, освітньо-культурній та науковій діяльності цієї видатної особистості – усе це потребує комплексного аналізу історичної епохи, його життя та діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що Василь Васильович Зеньковський добре відомий у світі як педагог, психолог і філософ першої половини ХХ ст., твори якого видаються в Росії, Франції та інших країнах, в Україні його наукова спадщина все ще залишається маловідомою й малодослідженою.

З 90-х років ХХ століття твори видатного мислителя повертаються в науковий, релігійний, соціокультурний простори. Однак слід зазначити, що більшість досліджень філософсько-релігійних, психологічних і педагогічних праць В. В. Зеньковського було здійснено представниками російської науки (Мальцева В. М., Романова Л. А., Осовський Є. Г., Кірдяшова О. В., Сиземська І. М. та ін.).

Перші спроби дослідити доробок В. В. Зеньковського вже зроблено українськими дослідниками. Зокрема, захищені кандидатські дисертації, у яких здійснено аналіз психологічної спадщини науковця (Летцев В. М., 2004), його суспільно-політичної й культурно-освітньої діяльності (Кириченко В. Г., 2006); у фахових виданнях з'являються наукові розвідки, присвячені багатогранній діяльності В. В. Зеньковського.

Проте попри наявність певної кількості досліджень, присвячених окремим аспектам світогляду науковця, життя та діяльність В. В. Зеньковського в системі особистісних, соціокультурних та культурно-історичних відносин залишаються малодослідженими.

Мета роботи – дослідити процес становлення В. В. Зеньковського як особистості, проаналізувати історичні й соціально-культурні чинники формування світогляду вченого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення В. В. Зеньковського як особистості, формування його наукових зацікавлень та концептуальних підходів до проблем різних наук – психології, філософії, педагогіки, релігії, суспільної та політичної роботи припало на рубіж ХІХ і ХХ ст. Це був час радикальних суспільно-політичних та соціокультурних зрушень не тільки в Україні, а й в Європі, зумовлених подіями 1905-1917 рр. та культурного піднесення, яке супроводжувалося пробудженням інтересу до православних витоків християнської культури.

Василь Васильович Зеньковський з 14 років розумівся на релігійних законах і залучався до церковного життя, адже був онуком священника й виховувався в родині педагогів, де зберігалися найкращі традиції української дворянської культури й духовні ідеї. Однак під час навчання в Київській гімназії, захопившись творами відомих філософів-матеріалістів і революціонерів-демократів Д. Писарева та В. Белінського, відходить від релігії і надає перевагу природничим наукам. Згодом цікавиться психологією, філософією, проте внесок цих діячів у становлення гуманістичної педагогіки й психології вважав незаперечним.

Зміна світоглядних позицій В. В. Зеньковського була зумовлена розвитком культури, в атмосфері якої він жив. Згадуючи свої роки навчання у гімназії, коли він "на декілька років упав у невіру", учений

писав: "Маючи добре викладання Закону Божого, ми всі обов'язково ходили до церкви... в перші роки свого гімназійного життя я залишався вірним тому релігійному натхненню, яке було в мене з дитинства. Коли на п'ятнадцятому році життя я його втрапив, то причина цього була в тій подвійності, яка оточувала мене, хоча я не усвідомлював її. Офіційно школа була релігійна, але все те, що йшло в душу від школи, спрямовувало на шлях позарелігійного світосприйняття. Те, що зробила зі мною школа за декілька років, мені довелося ще довго заліковувати" [1, с. 160].

Отже, культура періоду, на який припали гімназійні роки В. В. Зеньковського, вносила роздвоєність у свідомість суспільства. Вона зміцнювала християнські сили, одночасно поглиблюючи антихристиянські тенденції.

Київський університет Св. Володимира, до якого в 1900 році вступив Василь Васильович, був зосередженням двох культур російського й українського народів. Діяльність так званих "безінтересовних слов'янофілів" спиралась на певні ідеалістичні уявлення. Зокрема, враховувались власні інтереси, заперечувалось панування однієї нації над іншою, вироблялась ідея федерації, де слов'янам було дозволено власно будувати своє життя, а не перебувати під гнітом.

Захоплення матеріалістичною філософією вплинуло на вибір В. В. Зеньковським природничо-математичного факультету та обрання професії лікаря. Маючи різнобічні уподобання, уже через два роки допитливий юнак став членом Психологічного семінару професора Г.Челпанова (1862-1939 рр.) – видатного психолога та організатора науки.

Саме 1902 рік В. В. Зеньковський вважав переломним для себе. У цей період науковець цікавиться працями В. Соловйова та творами російської літератури – Ф. Достоєвського, Л. Толстого, О. Пушкіна, Ю. Лермонтова та ін. Особливу увагу В. Зеньковського привернули праці М. Гоголя, зокрема його прагнення синтезувати українську та російську культури. Вихованець культурного українсько-російського середовища, М. Гоголь приваблював В. В. Зеньковського духовною "подвійністю" письменника (творець "Ревізора", "Мертвих душ") і релігійного мислителя (автор "Обраних міст з листування з друзями"). У 1902 р. до ювілею письменника В. Зеньковський підготував роботу, в основу якої були покладені результати вивчення творчої спадщини М. Гоголя [2, с. 8]. Така літературна діяльність вплинула на стосунки митця з М. Дашкевичем, розширила коло творчих пошуків. Тому В. В. Зеньковський увійшов в історію ще і як один з талановитих літературознавців ХХ ст.

Опрацювання провідних творів кінця ХІХ – початку ХХ ст., власна літературна діяльність призвели до перегляду В. Зеньковським філософських побудов у світі християнства і повернули його до релігії – він продовжив вивчати християнство, історію церкви. Майбутнє людства учений пов'язував із синтезом релігії, науки, філософії та мистецтва. Тому закономірно, що в 1903 р. він перевівся на історико-філологічний факультет.

Загалом навчання В. Зеньковського в Київському університеті Св. Володимира тривало дев'ять років, хоч, як він сам зазначав, останні вісім років він займався переважно філософією.

Усі студентські роки В. Зеньковський витрачав на громадську роботу. Крім питань філософії та психології, розглядав учений і соціальні проблеми: його статті з'являлися в суспільно-літературних газетах "Південно-західний тиждень", "Південно-західний край", де раз на тиждень друкували його філософські фейлетони, та релігійно-філософській газеті "Народ".

Таким чином, проблеми суспільно-релігійного та політичного життя, обстоювання позицій провідних діячів слов'янофільства зумовили належність В. Зеньковського до ліберально-консервативної течії початку ХХ ст., провідною ідеєю якої було повернення до релігії як головної умови розв'язання проблем часу. Саме тому восени 1905 року Василь Васильович узяв активну участь у створенні Київського релігійно-філософського товариства, а згодом став заступником голови створеного ним товариства [1, с. 11]. Саме там акумулювалися й відтворювалися найновіші досягнення філософської науки, розглядалися найактуальніші проблеми духовного й суспільного життя, а предметом філософських дискусій були останні здобутки природничих наук.

Грунтовна підготовка в університеті та блискуче складені державні іспити дали змогу В. В. Зеньковському збагатити свій науковий досвід за кордоном протягом 1913-1914 рр. у Німеччині, Австрії, Італії, де він працював над магістерською роботою на тему "Проблема психічної причинності". Робота за кордоном була завершальним етапом тривалого процесу підготовки до отримання професорського звання. В умовах інтенсивного наукового життя західноєвропейських наукових культурних центрів В. Зеньковський мав можливість ознайомитись з найновішими науковими досягненнями, порівняти вітчизняні та закордонні дослідження, що сприяло подоланню національної обмеженості та запобіганню набуття негативного досвіду.

У 1912 р. В. Зеньковського було обрано директором Фребелівського педагогічного інституту, а згодом він очолив і саме товариство, об'єднавши навколо себе велику групу ентузіастів дошкільної справи. У цей складний післяреволюційний час – масова дитяча безпритульність, голод, вирування епідемічних хвороб – діяльність Василя Васильовича була спрямована на: активізацію роботи інституту та товариства, відкриття дитячих садків та притулків, улаштування публічних лекцій, читань з проблем розвитку та вдосконалення навчання і виховання, організації курсів підвищення кваліфікації; видавництво педагогічної літератури [3, арк. 12-16; 4, арк. 1-52].

3 літа 1915 року, перебуваючи в евакуації в Саратові, В. Зеньковський разом з О. Толмачевською, С. Русовою брав участь у публічних виступах, присвячених дитячій психології, на замовлення жіночих об'єднань організував діяльність педагогічних курсів. "Наш інститут завдяки видатному лекторському талантові В. Зеньковського, його широкій науковій освіті та привітливій вдачі, – згадувала Софія Русова, – став дуже популярним у Саратові. Разом з тим, саратовські пані захопились поступовими педагогічними думками, що ми їх ширили на наших викладах. Коли ми виїжджали із Саратова, там закладалося подібне до нашого Фребелівське товариство" [5, с. 139-140].

3 осені 1916 р. учений знов працював у Києві. У цей період В. Зеньковський був членом Академічного союзу київської групи (об'єднання професорів і молодших викладачів вищих навчальних закладів Києва), де обговорювались питання перетворення устрою вищої школи та характеру викладання в ній, які вважались загальними для всіх університетів. Учений підтримував організоване студентство, яке бажало внести ентузіазм у студентське середовище та залучити його до суспільної роботи, але залишався на позиції автономності вищих навчальних закладів.

Зі зміною політичного режиму після лютневої революції В. Зеньковським, як директором Фребелівського педагогічного інституту, та з ініціативи С. Русової (його заступника), уже через місяць було відкрите українське відділення. На думку педагога, згодом державні школи, як і школи місцевих самоврядувань, мали включати в якості обов'язкових дві державні мови – російську та українську, адже вчений передбачав, що в майбутньому, за умов включення України у склад Росії, за визнання загальнодержавною мовою російської, встановиться державне двомовлення. В. Зеньковський був переконаний, що переважання тієї чи іншої мови повинно визначатись складом населення, але там де російська мова лежить в основі викладання, повинні бути обов'язковими уроки української мови та літератури. А там, де у викладанні переважає українська мова, обов'язковими повинні бути уроки російської мови [6, с. 222]. Ураховуючи нові умови, керівництво Фребелівського педагогічного інституту свідомо сприяло підготовці українських кадрів, які створювали українські за формою та змістом дитячі садки. Таким чином, повернення української мови визначало складовий елемент не лише культурного життя, а й політики, чинник формування державності.

Згодом, за дорученням міської комісії з народної освіти, В. Зеньковський провів важливе психологічне дослідження, метою якого було виявлення впливу війни на дитячу психіку, щоб уберегти дітей від фізичної та соціальної загибелі. Це дослідження вченого започаткувало його подальші соціально-педагогічні роботи, зокрема працю "Соціальне виховання, його завдання та шляхи".

Таким чином, плідна громадська робота, глибокі роздуми історико-філософського й соціально-педагогічного характеру визначили позицію вченого щодо політичного й культурного розвитку суспільства та отримали подальший розвиток у роботах еміграційного періоду.

Висновки. Отже, політичні та соціокультурні тенденції кінця XIX – початку XX ст. зумовили головні світоглядні позиції В. Зеньковського щодо його культурно-освітньої та громадсько-політичної діяльності. Активний розвиток культури в цей період, яка, зміцнюючи християнські сили, поглибила антихристиянські тенденції, зумовив зацікавлення В. В. Зеньковського психологією, філософією та релігією й став причиною постійної зміни світоглядних позицій ученого на ранньому етапі його становлення від релігійних уявлень до матеріалістичних переконань та навпаки.

Перспективами подальших розвідок є дослідження еміграційного періоду в житті й творчій діяльності В. В. Зеньковського, тих історичних і соціально-культурних чинників, що вплинули на його світогляд і освітньо-культурну й наукову діяльність.

Використані джерела

1. Зеньковський В. Проблема виховання в світлі християнської антропології. – Париж, 1934. – 256 с.
2. Зеньковський В. Очерк внутрішньої могої біографії // Вестник РСХД. – 1962. – №66 – 67. – С. 8–12.
3. Фребелівське товариство в м. Києві. – Ф. 707. – Оп. 167. – Од. зб. 305. – Арк. 12–16.
4. Протоколи комісії з народної освіти. Звіт про діяльність Київського Фребелівського товариства сприяння справі виховання дітей та матеріали до звіту. – Ф.163. – Оп. 21. – Од. зб. 216. – Арк. 1–52.
5. Русова С. Мої спомини. – К.: Україна – Віта, 1996. – С. 139-140.
6. Зеньковський В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.): Воспоминания. – М.: Крутицкое патриаршее подворье, 1995. – 240 с.

Poda V.M.

HISTORICAL AND SOCIAL-CULTURAL FACTORS OF V.V. ZENKOVSKY'S IDEOLOGY FORMATION

In the article it has been investigated the process of Zenkovsky's becoming as individual. Historical, social and cultural factors of scientist's ideology formation have been defined and analysed.

Key words: *ideology, social and cultural factors, religious life, scientific and education work.*

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013 р.